

Hermann Klenner, Berlin (DDR)

Da li je Hegelova filozofija prava aktualna?

Kadgod je Hegel stajao u centru filozofskih argumentacija, uvijek je upravo njegova filozofija prava bila žarište naklonosti i odbojnosti prema njemu. Da se ograničim na odbojnost: skandalozna kronika dijalektike, otrovna gljiva metafizike koja izrasta iz gnojišta ulizivanja, apologija totalitarnosti, intelektualno nepoštenje, mit hordi, maksimum iracionalizma, veleizdaja humanizma, prusomanija, medicinska historija filozofske ideje, šarlatanija misticizma, apsolutna formula političkog konzervativizma, kvijetizam i tako dalje, upućene su **Osnovnim crtama filozofije prava** koje je 1820. godine Hegel objavio za internu pedagošku upotrebu na berlinskom sveučilištu onoga vremena.

Premda takvi pristupi mogu biti utemeljeni na nefilozofskim motivima, premda njihovi autori na taj način potvrđuju da naliče duhu kojeg su šćepali, ali nisu kao on, te premda uvjerenje da je Hegel napisao svoju **Logiku** kao teoriju s određenom svrhom, naime da podupre svoje pravno-političke intencije, nije našlo odgovarajućeg glasnogovornika,¹ zašto se zapravo apostolsko upozorenje »po njihovim plodovima ćeš ih poznati« ne bi također primijenilo i na njegovu ideologiju? Svatko tko danas praznuje hegelovske mise, ne može se uopće obraniti od unakrsnog ispitivanja o tome tko bi se u skladu s njegovom Velikom misom mogao prilagoditi tamnijim stranama politike, za što se Hegel baš nije pokazao odveć rafiniranim. Između stolica nije ugodno sjediti, čak ni kad se filozofira.

U međuvremenu može se svakako reći da neprekidna poplava hegel-literature ne održava više ljude u sumnji. Većina njih miri se s činjenicom da čak i površan uvid u to što je širom svijeta objavljeno o mislima »doktora svjetske mudrosti« transcendiralo bilo čiju sposobnost čitanja, pohranjivanja i obrade. Instinkt samoodržanja štiti znanstvenika: ne postoji prostor ni u čijem mozgu koji bi zadržao sve što je objavljeno o Hegelu, i njegovim mislima (da ostavimo po strani nečije vlastite).

Znači li to da je današnje cvjetanje hegel-literature samo prividno uzbuđenje, ne proizvod spolne ljubavi, nego masturbacije? Znači li to da knjige, koje mimoilaze potrebe živih osoba – svatko tko želi razumijeti Hegela još uvijek je prepušten svojim vlastitim izvorima – kao što je u potcjenjujućoj maniri navedeno², pri-

¹ Usporedi S. Hook »Hegel Rehabilitated?« u: W. Kaufmanr, **Hegel's Political philosophy**, New York 1970, str. 62. S. Avireri (**Theory of the Modern State**, Cambridge 1972) obradio je Hookovo optuživanje Hegela.

² D. Henrich, **Hegel im Kontext**, Frankfurt/M 1971, str. 7.

tišću poput noćne more mozak današnjih ljudi? Znači li to da današnja Hegelova topičnost – kao što je sam napisao, veliki čovjek osuđuje ljude da ga objašnjavaju³ – stoji na putu njegovoj budućoj topičnosti? Znači li to da Hegelovi nasljednici nisu pošteđeni majmunskog oponašanja, čija su najviša dostignuća plagijat?

Samo trenutak! Kao da je aktualnost mislioca određiva prema broju knjiga koje je ovaj napisao ili koje su napisane o njemu, a ne prema činjenici da misli njegovog sada mrtvog mozga nastavlja živjeti u živućim mozgovima tako da premda pripadaju prošlosti, ipak su vječne. Prvobitno objavljenih 750 primjeraka njegove **Fenomenologije** nisu čak niti bili rasprodani kada ju je Karl Marx opisao kao rodno mjesto današnje filozofije.

Hegel-recepcija koja uglavnom balzamira njegov vokabular, smatrajući da je svjetska povijest povijest pojmova koja se zadovoljava čitanjem Hegela kroz oči Kanta (ili Heideggera), samo izaziva crni humor onih koji bi Hegela željeli učiniti lešinom koja leži u podrumu historičara filozofije⁵; to ni u kojem slučaju ne proizvodi filozofiju, nego je u najboljem slučaju reproducira, i to nikako ne onu Hegelovu. Budući da bilo koja količina meta-filozofijskog slatkorječja, tog nepristranog tj. neobavezujućeg »simo-tamo politike drž-ne daj-razmišljanja«, u najboljem slučaju dostaje da osposobi epigone, mi bismo se možda trebali okrenuti samome Hegelu ne bi li, kada ga propitamo kao proročište suvremenosti, otkrili ne pokazuje li se njegovom topičnost izlizanom.

Krenimo s navođenjem nekoliko političko-juridičkih proročkih izjava iz povijesti filozofije koje bi se mogle upotrijebiti za daljnji tok promišljanja kao rezervoar presedanskih slučajeva. U pravno-filozofijskim elaboracijama iz prve trećine prošlog stoljeća nailazimo na slijedeće tvrdnje:

- a) političko tijelo je truleća lešina puna smrdljivih crvica;
- b) država egzistira kao put Boga u svijetu;
- c) Bog je stvorio sve, pa čak i najgore stvari;
- d) danas je božji zakon najvećma vrijedan prijekora;
- e) sloboda vlasništva je temeljni uvjet veličine države;
- f) miješanje privatnog vlasništva u političke odnose proizvelo je najveću konfuziju u stvarnom životu;
- g) istinska država nastaje jedino ako blagostanje i bijeda postanu vrlo veliki;
- h) slobodno ljudsko biće: pravi vlasnik;
- i) kada se govori o slobodi, mora se uvijek dobro paziti da li zapravo nije riječ o privatnim interesima;
- j) samo kao vlasnik individuum je racionalan;
- k) ono što pokreće sva ljudska bića je žudnja koja nipošto nije objektivna;
- l) individuum, naravno, mora imati pravo da zaradi svoj kruh;
- m) pravo treba svoje izvore imati u umu;
- n) pravo izvodi svoju egzistenciju iz svoje korisnosti;
- o) subjektivno pravo je nešto nepovredivo, a njegov je temelj intelekt;
- p) sigurnost posjeda je osovina oko koje se vrti čitavo zakonodavstvo;
- q) pozitivna pravna znanost ima kao središnji princip autoritet;
- r) pravo mora biti u sebi sistem;
- s) pravo egzistira uglavnom kao odsječak cjeline;
- t) individuum svoje ropstvo može zahvaliti svojoj vlastitoj volji, jednako kao što je u volji nacije uzrok njezine podjarmljenosti;

- u) mudrac je slobodan čak i kad je rob i kad leži u lancima;
- v) rob ima apsolutno pravo da se oslobodi;
- w) narod je onaj dio pripadnika države koji ne zna što hoće;
- x) narod nije tako glup da bi si mogao dozvoliti da se njime upravlja protiv njegovih interesa;
- y) jedina svrha države je da nacija ne osvoji vlast i utjecaj;
- z) budući da narod, kako bilo da bilo, nije u stanju da putem pravne procedure obrani svoju dobrobit, mora pribjeći moćnim mjerilima da bi postigao autoritet.

Mora se priznati da ne postoji potreba za istinosnom tablicom da bi se utvrdilo da je konjunkcija gorespomenutih tvrdnji, interpretiranih kao baza za sudove, u svakom slučaju neistinita; niti jedna nije kompatibilna s bilo kojom drugom (štogod na to rekli nadahnuti hermeneutičari). Gorespomenute teze, koje doduše nisu izabrane bez zlobe, no usprkos tome ponovljene u doslovnom značenju, nisu uzete jednostavno i samo iz pravno-filozofijskih spisa u periodu između 1790. i 1830. godine. Od prve do zadnje, one dolaze, priznajmo to već na početku, iz djela jednog te istog filozofa.

Time nipošto Hegel nije osumnjičen za eklektizam, niti se želi ići na ruku onih koji drže beskorisnim sisteme sudova koji su logički kontradiktorni jer se iz njih može deducirati bilo koja vrsta suda (jednako kao i njegova negacija). Samo ono što je upotrebljivo može se također krivo upotrijebiti. Jedino oni koji računaju mogu krivo računati.

Zato, nije riječ niti o intenciji da se pokrene razlog za povremenu potrebu da se sudovi istrgnu iz njihovog konteksta. Brechtov Me-ti čak je to preporučio: skupovi sistema drže se zajedno, poput članova bande; prema tome, lakše ih je nadvladati jednog po jednog⁶. Nadalje, pozitivno iskazano, iznenađujuće često se pokazuje koliko stimulaturna može biti izravna konfrontacija pojedinih, pa čak i svjesno izdvojenih ideja Hegelove filozofije prava sa sadašnjim teorijskim problemima praktične politike. Ako se primjereno promisli dijalektiku teorije i prakse, koju Hegel svakako nije ignorirao, upravo interpreti njegove političke i društvene filozofije ne bi smjeli inzistirati na jednom pretjerano ezoteričnom načinu ponašanja. Čak i ako se čvrsto drži teze⁷ da se Hegelova teorija ne može dovesti u razumnu vezu s problemima međuljudskih odnosa, zato jer u svojoj biti nema ništa s aktualnim činjenicama empirijske subjektivnosti, i tada, ako dozvolite, mnogo toga u analizama suprotnosti gospodara i sluga iz jenske **Realpolitike** i berlinske **Filozofije prava** može pomoći humanističkim disciplinama da se pretvore u humanističku znanost i omogućiti uvid u neizbježnost sociologizacije filozofije.

3 Hegel, **Werke** (Suhrkamp) tom 11, Frankfurt/M 1976, str. 574

4 Marx/Engels, **Gesamtausgabe (MEGA)** tom 11/1, Berlin 1975, str. 17; Marx/Engels Werke (dodatni prvi tom), Berlin 1968, str. 571; V. H. S. Harris, **Hegel's Development. Night Thoughts** (Jena 1801-1806), Oxford 1983, str. 467

5 E. Topitsch, **Die Sozialphilosophie Hegels**, Müncher 1981,

6 Bertolt Brecht, **Prosa**, tom 4, Berlin 1975, str. 22.

7 W. Becker, »Hegels Dialektik von Herr urd Knecht«, u: Gadamer (urednik), **Stuttgarter Hegel-Tage** 1970, Bonn 1974, str. 430.

Budući da, koliko vidim, nitko ne predlaže da se politički duh sadašnjice utrpa u stari omot, ili da se vrati Hegelovoj filozofiji prava u cjelini, trebali bismo uživati njeno bogatstvo ideja barem u porcijama i uz to se također dobro zabaviti ukoliko intencije njenih komentatora nisu posvema poštene. Svetogrđa su bez iznimke pokazala vrijednost njima odgovarajućeg boga o kojem je riječ.

Ne manifestira li se prisutnost Hegelove filozofije prava i kroz činjenicu da se oko njega i s njime oštre borbe oko ideja našega vremena vode na polju filozofije prava? Tu su Hegelove ideje postale municija današnjih argumentiranja ne bi li poduprle proturječne tvrdnje. Time je »doktor svjetske mudrosti«, što je Hegel želio biti, uvučen u stranačke borbe našeg doba. Jedni⁸ tvrde da je član 246 Hegelove **Filozofije prava** anticipacija Marxove teorije države, dok bi drugi⁹, za koje je Hegel već odavno potpuno mrtav, vrlo rado da hermeneutički procvjetaju naredni paragrafi 247-248 kao intelektualno-historijski zameci svijeta danas, pod čime se misli na kolonijalizam; treći¹⁰, međutim, članove 243-248 interpretiraju kao »dijalektiku modernog industrijskog društva«, a četvrti¹¹ se trude da iz člana 260 upravo te iste filozofije izluče svjetsko-povijesni princip moderne države.

Da li je, s druge strane, Hegel na svaki način osuđen na neefikasnost klasika, jednostavno zato što na kongresima koji se navodno održavaju u njegovu čast, prevladava prepirka oko citiranja i nasljedničkog udjela u zajedničkoj tradicijskoj ostavini, između grupa interpretata kojima je najveći užitak boriti se jedan protiv drugoga, ili još više ignorirati jedan drugoga? Nije li, nasuprot tome, činjenica da se oko ispravne lokalizacije Hegelove filozofije prava i odgovarajuće procjene toposa i kontra-toposa koji iz nje proizlaze vodi rat zastupnika dvaju ideoloških tabora, jednako između buržoaskih i socijalističkih stvaralaca ideja, zaista neporeciv dokaz Hegelove vrijednosti za naše doba?

To se, naposljetku, odnosi čak i na slučaj u kojem se od onih koji se spore iz principijelnih razloga, očekuje da, umjesto izravnog suprostavljanja teze i antiteze i inzistiranja na kontradikciji, razlici između »istinitog« i »lažnog«, više vole međusobno razumijevanje u ime intelektualnog djeda¹². Znači, satiranje zagrljajem. Svatko tko uzduž staze nostalgije iskreno traži svoj filozofski identitet, može se tako preobratiti **via Hegel** a da ne izgubi nevinost. Kao da je svijet, danas obilježen nacionalnim i međunacionalnim klasnim borbama, polilog izjednačen spram postizanja konsenzusa mnijenja i potpuno slobodan od dominacije, kao da nisu, da pribjegnemo mefistofelskoj slici, riječi ono što nas ujedinjuje, a zbilja ono što nas razdvaja.

Koliko god bi fascinirajuća mogla biti drama koja se igra na Hegelovim plećima, sa svojim filozofijskim konfrontacijama na temelju od njega posuđenih argumenata, nije preporučljivo previdjeti činjenicu da je u piratskoj upotrebi njegovog opusa kao rezervoara za legitimiranje suvremenih meta, eksploatacija njegovog autoriteta, kojeg priznaju i prijatelji i neprijatelji, povezana s potcjenjivanjem njegove vlastite vrijednosti, osim one na temelju historijsko-kritičke analize njegovog razvoja i aktivnosti, što znači njegovih uvjeta produkcije i reprodukcije. Neki ljudi izgleda misle, kada citiraju Hegela, da on oslobađa obveze da se potkrijepe i dokažu vlastiti sudovi. **Autoritas facit legem** (možda), no u svakom slučaju **facit philosophiam veritas!** Neki ljudi misle, da pozivanjem na Hegela, povećavaju šanse da se njihov vlastiti sjenoviti misaoni sadržaj neće prepoznati toliko brzo kao ono što zapravo jest.

Čak ako netko intepretirajući prošlost brani svoje sadašnje interese, čak i ako se želja za znanjem ne može odvojiti od pohlepe za zadovoljavanjem želje za vlašću, čak i ako je interes filozofije motiviran filozofijom interesa: svatko tko instrumentalizira Hegelovu filozofiju prava prema svrhovitoj ideologiji, koja može biti primijenjena u raznim pravcima, time jedino pokazuje svoju nesposobnost da svoje vlastite intencije dovede do racionalne veze s dokazom. Svi, na mnogim mjestima vidljivi pokušaji, da se sadašnje slabe točke prikriju citiranjem autoriteta iz prošlosti, pokazuju sličan nihilistički stav prema tradiciji, kao i težnju da se vlastito siromaštvo ideja opskrbi velikim sjajem prošlosti. Pa ipak, tko nema tradicije, nema ni budućnosti. On je nedruštven.

Čak i ako se radi o jednom od uobičajenih sredstava verbalnog samopotvrđivanja političkih intencija, kojima je potrebna kamuflaža, da bi se legitimirale putem lukavo interpretiranih proglašavanja s funkcijom smokvinog lista, nije potrebno pratiti mode i metode onih koji, budući da im nedostaje svaki interes za dobre namjere, maltretiraju Hegelovu filozofiju bilo kao potpuri pojedinačnih slučajeva, bilo kao smjesu besmislica¹³. Svatko tko Hegelova djela pretvara u smetlišće s kojega zoblje mrvice, diskvalificira sebe, a ne njega.

Vrijeme je međutim da se priupita o tome koje su mogućnosti da se istraži topička vrijednost ne ove ili one Hegelove političko-pravne misli, već njegove filozofije prava u cjelini. Naravno, Hegelovi tekstovi i dalje ostaju dovoljno aforistični da bi ih se citiralo, dovoljno tamni da bi se o njima meditiralo i dovoljno slojeviti da bi ih se analiziralo. No, što je s njihovom kvintesencijom? Ne postavljamo li mu samim postavljanjem pitanja, nešto nasuprot? Nije li on sam govorio¹⁴ o »herojima mislećeg duha«, da oni, kolikogod si to uobražavali, ne mogu preskočiti ograničenja svog vremena? Da bi bilo glupo vjerovati da ijedna filozofija može ići preko sadašnjeg svijeta? Da svaka filozofija može u najboljem slučaju dozvoliti »jedino zadovoljenje onih interesa koje dijeli sa svojim vremenom«? Naposljetku, i Hegel je imao svoje vrijeme i svoj svijet, te opovrgao i pokopao sebi prethodeće mislioe, prije nego li je opovrgnut i pokopan od mislioca nakon njega.

8
I. Fetscher, »Zur Aktualität der politischen Philosophie Hegels«, u: R. Heede, J. Ritter (ured.), **Hegel-Bilanz**, Frankfurt/M 1872, str. 210. Marx je, međutim, ipak imao drugo mišljenje.

9
Carl Schmitt, »Die legale Weltrevolution«, u: **Der Staat**, tom 17, Berlin (zap.) 1978, p. 328; njegovo proglašenje Hegelove smrti u: **Staat-Bewegung-Volk**, Hamburg, str. 32.

10
K. H. Ilting: u: **Hegel, Vorlesungen über Rechtsphilosophie**, Stuttgart 1974, tom 2, str. 682, tom 4, str. 71, 607.

11
W. Mainhofer, »Hegels Prinzip des modernen Staates«, u: **Schweizer Monatshefte**, tom 48, Zürich 1967, str. 275; Z. A. Pelzinski, **Hegel's Political Philosophy**, Cambridge 1971, str. 16.

12
H. Lübke, **Praxis der Philosophie**, Stuttgart 1978, str. 29 itd.

13
Usp. B. Russel (1947) **The Basic Writings**, London 1961, str. 461.

14
Usp. Hegel, **Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie**, Leipzig 1971, tom 1, str. 139, tom 3, str. 623; Hegel, **Vorlesungen über Rechtsphilosophie** (urednik: Ilting), Stuttgart 1974, tom 2, str. 72.

Kad bi se povijest znanosti iscrpljivala u povijesti njihovih grešaka, ne bi postojalo niti znanosti, niti, očigledno, nikakvog napretka. Tkogod stoga pokušavao ustvrditi sadašnju topičnost Hegelove filozofije prava, ne smije zaobići njezinu topičnost za **vlastito vrijeme**, jer, kada je sve već rečeno i učinjeno, prošla i sadašnja vrijednost Hegelove filozofije prava ne proizlazi iz njena abgezogenem Fürsichsein (da se izrazimo hegelijanskim terminima) niti iz zbira sudova, koji su u njoj sadržani i zgotovljeni za citiranje, već iz njihove uloge u procesu razvoja i društvenog mišljenja i djelovanja. Ako je nešto suvremeno, ne mora se također slagati s relevantnim vremenom. Ili, nešto određenije: svatko tko zapne da prosudi **topičnost** Hegelove filozofije prava (kao i bilo čije druge) mora se najprije uvjeriti u njenu povijesnost. To dakle pretpostavlja odgovor na dvostruko pitanje – što je Hegel postigao u usporedbi sa svojim predšasnicima, i koliko je time udovoljio objektivnim zahtjevima vremena, dopustite, **svojeg** vremena.

Premda, naravno, nemamo mogućnosti da ovdje priložimo detaljnije dokaze¹⁵, možemo, sažeto, ustvrditi slijedeće:

S Hegelovim djelima zamašna nastojanja buržoazije dostižu svoj vrhunac, te ne propuštaju, putem totalne analize svijeta, konstruirati društveno i pravno stanje stvari u kojem bi čovjek putem svog uma doveo pod svoj utjecaj uvjete svoje egzistencije. Hegelova filozofija prava je, s namjerno neodređenim prijelazima, integrirana u cjelinu njegove filozofije u kojoj su mišljenje, priroda i društvo razumljeni u procesu neprekidnog razvoja. Ta je zamisao imanentna realizaciji kontradiktornog no koherentnog društvenog međuodnosa u kojem se stapaju sloboda i nužnost kao i subjektivno-aktivna i objektivno-determinantna komponenta ljudske povijesti. Takva se povijest više ne pokazuje kao zbir ideja nepovijesne moći, ili kao posljedica slučajeva prouzročenih iracionalnim činima nasilja. Ona se pokazuje kao objektivan razvoj kojim, na kraju krajeva, upravlja čovjek.

Ovo racionalno oblikovanje prirode i društva sredstvima »monoteizma uma« (Hölderlin) kao pretpostavka za realizaciju slobode i ljudskog dostojanstva, ne ostavlja prostor za dualizam prirodnog i pozitivnog prava. Standardni udžbenik, koji se prije u mnogim izdanjima naširoko čitao i u zemlji i u inozemstvu¹⁶, ističe upravo tvrdnju da osim **prirodnog prava**, koje je derivirano iz pojmova koji se temelje na umu, postoji **pozitivno pravo**, koje je proizašlo iz **povijesnih** činjenica, te je stoga u svakom narodu različito. Hegel, međutim, nije mogao podnijeti nesklad između pravne znanosti koja operira **razumom** (Verstand) i pravne filozofije koja je podložna **umu** (Vernunft), isto kao što se nije mogao složiti ni s oštro ocrtanom pufendorfovskom¹⁷ distinkcijom, između **umskog** razlaganja i **povijesnog** tijeka pravno **relevantnih** fenomena, budući da time ono umsko biva povrijeđeno manom nepovijesnosti, a ono povijesno manom neumskosti. Na taj način je blokirana eksplozivna revolucionarna moć prosvjetiteljskog racionalizma, jednako kao i znanstvena efikasnost prosvjetiteljskog historizma. Hegel je, međutim, zato ujediniio i potencirao oboje. Njegovo razlikovanje između **ius positivum** i **ius naturale** ne znači suprostavljanje neumske sile i nenasilnog uma. U ratu na dvije fronte on napada podjednako nehistorijske protagoniste prirodnog prava¹⁸, i iracionalne pristaše historijske škole prava.

S obzirom na to da su pokušaji od Vica do Condorceta da se povijest čovječanstva predstavi kao proces razvoja, također odba-

čeni od ideje historiziranja prirodnog prava¹⁹, vodeći mozgovi historijske škole prava legitimirali su svako tradicionalno pravo, bez obzira na smisao i um²⁰. Utemeljujući pravo, jednako kao i mišljenje o pravu u povijesnom tijeku, Hegel, u svojoj **Filozofiji prava**, omogućuje da se potraži vječno u sadašnjem, objektivna istina u subjektivnoj legitimnosti. Upravo na to smjera njegova notorna formula²¹ o zbiljnosti umskog (Wirklichkeit des Vernünftigen) i umnosti zbiljskoga (Vernunftigkeit des Wirklichen). Time, međutim, jurisprudencija postaje moguća i kao znanost zbiljnosti, kao analiza objektivnih veza unutar društva, kao analiza kvalitativne i kvantitativne funkcionalne promjene prava. Budući da Hegel pravo razumije kao proizvod i sredstvo **kontradiktornog** razvoja, ono se ne pojavljuje kao statični moment društva koji rađa antagonizme za koje su uglavnom zaslužni slučaj i greške. Razlikovanje između države i društva koje je bilo moguće i prije Hegela, ali koje nije prije njega provedeno²², omogućuje da se načne pitanje o reflektivnim i konstitutivnim svojstvima prava. Time historijsko-funkcionalni stav spram prava postaje neumirući element jurisprudencije.

Do ovdje se Hegel oslanja na Fichtea koji je znanstvenu materiju jurisprudencije proglasio za poglavlje historije (a da on nije, međutim, tu ideju učinio vodećom mišlju svoje jenske ili berlinske filozofije prava) i Schellinga koji je filozofiju i povijest okarakterizirao kao nužne prelazne postaje do jurisprudencije (a da nije međutim elaborirao taj metodološki početak). U pojedinostima, međutim, Hegel ide stopama Herdera koji je zapravo prvi prokročio put prema povijesnoj dimenziji u umskom mišljenju njemačkog prosvjetiteljstva: ono što ga razlikuje od nehistorijskih zagovornika prirodnog prava nije ni u kom slučaju to da je ukinuo transpozitivno mjerilo vrednovanja pozitivnog prava, već što je taj standard predstavio ne kao nad-historijski zahtjev uma, već kao rezultat razvoja povijesnog procesa, što upravo znači integraciju

15

Usp. dosad od autora ove rasprave: »Greatness and Mistery of philosophy of Law«, u: R. Lukić (ured.), **Sur la philosophie du droit**, Belgrade 1978, str. 65; M. Buhr/J. D'Hondt/H. Klenner, **Aktuelle Vernunft. Drei Studien zur Philosophie Hegels**, Berlin 1985.

16

F. Mackeldey, **Lehrbuch des heutigen Römischen Rechts**, tom 1, Giessen 1823, str. 2.

17

Pufendorf, **De jure naturae et gentium**, Londini Scanorum 1672, str. 877.

18

Hegel, **Jenaer Schriften**, Berlin 1972, str. 344 itd.

19

Vico, **Von dem einem Ursprung und Ziel allen Rechts**, Vienna 1950, str. 24; Condorcet, **Esquisse d'un tableau historique des progres de l'esprit humain**, Paris 1975.

20

G. Hugo, **Lehrbuch der juristischen Enzyklopädie**, Berlin 1820, str. 32. O Hegelovom odnosu prema historijskoj školi prava, usp. Klenner u: J. Kuczynski, **Studien zu einer Geschichte der Gesellschaftswissenschaften**, tom 6, Berlin 1977, str. 158 itd. i tom 9, Berlin 1978, str. 196 itd.

21

Hegel, **Grundlinien der Philosophie des Rechts**, Berlin 1981, str. 25, 399; Hegel, **Vorlesungen über Naturrecht und Staatswissenschaft**, Hamburg, str. 192; Hegel, **Philosophie des Rechts (Vorlesung 1891/20)**, Frankfurt/M. 1983, str. 51.

22

Usp. R. P. Horstmann, »Über die Rolle der bürgerlichen Gesellschaft in Hegels politischer Philosophie«, u: M. Riedel (ured.), **Materialien zu Hegels Rechtsphilosophie**, tom 2, Frankfurt/M. str. 276 i M. Riedel, **Between Tradition and Revolution**, Cambridge 1984.

prava samog u historiju prirode i čovječanstva²³. Bez da je ovaj doveo do pojma zbiljsko historijsko mišljenje u jurisprudenciji, njegova tisuću puta praktificirana metoda historiziranja svih fenomena, naime, njihovog predstavljanja kroz njihovo povijesno opravdanje, kao i opravdanje njihove sudbine, pripravilo je zemljište s kojeg je Hegel požnjeo svoju žetvu. Njegovi se prvi rukopisi zapravo, kako je to izjavio Lukács²⁴, čitaju kao egzegeza Herdera, a ne kao da su samo prožeti istom atmosferom.

Premda se Hegelov široko profilirani pokušaj da nadiđe suprotstavljanje subjektivnog i objektivnog na kraju nasukao, premda je čak u njegovoj dijalektici **kritika** suvremenog svijeta (uključujući njegovo pravo) pomiješana s njegovim opravdavanjem, i to zato što se njegovo prisvajanje, jednako kao i njegovo dokidanje, zbiva unutar čistog mišljenja i čak premda su u Hegelovoj svijesti aktualne pretpostavke koje određuju državu, zakonodavstvo, sudstvo i društvo izvrnute, jer reducira društvene procese na kretanje misli, te čak premda se i društveno navredni zaključci iz svijeta njegovih političkih ideja često čine nepravilno izvedenima, čak premda on konačno svoju filozofiju prava utemeljuje kao ništa manje nego koherentan sistem apsolutnog znanja, reflektirajući tako zahtjev buržoazije da njena dominacija bude istodobno univerzalno ljudska i zauvijek nužna: – Hegel je obogatio filozofiju prava fundamentalnom spoznajom koja se može sažeti jedino uz rizik da izgubi svoj znanstveni karakter: pravo i pravno mišljenje su u neprekidnom, tendencijski progresivnom i u svakom slučaju kontradiktornom procesu društvenog razvoja koji je napokon sposoban da bude priznat, legitimiran umom i nadziran čovjekom, pa čak i onda ako ne postoji nikakova svrhovitost intelektualnih i normativnih rezultata ljudskog mišljenja i ponašanja. Kao što Hegel²⁵ tvrdi u svojoj najradikalnijoj verziji svojih predavanja o filozofiji prava: Revolucija je permanentna («es Wird immer revolutioniert»).

Ne želeći potcijeniti raznovrsnost njegovog mišljenja, realističan sadržaj njegove filozofije prava skriven u idealističkoj formi, ta temeljna Hegelova misao izgleda ipak sadrži kvintesenciju njegove filozofije prava koja je podjednako važeća u našem dobu kao i u njegovom. To, međutim, također znači da je onaj tko se ne uvjeri u tu spoznaju, koja tvori vrhunac i zaključak buržoasko-racionalne prosvjetiteljske filozofije prava, izgubio (ili je nikad nije ni posjedovao) sposobnost općenja s Hegelom na tom temelju, te napustio struju koja vodi naprijed. Zbog toga kada se o Hegelovoj filozofiji prava govori kao o nečem prošlom nema ni spomena o nečem zastarjelom. U potcjenjujućoj izreci »jednom hegelijanac, uvijek hegelijanac«, leži više istine nego li što sva knjiška učenost Sir Poppera dopušta i sanjati²⁶. U svakom slučaju, tradicija nije zbir zastarjelih vrijednosti.

Ispitujući najbolje proizvode posthegelijanske i, prije svega, današnje buržoaske filozofije prava²⁷, ne može se oteti osjećaju da je Hegel utoliko ostao bez konzekvenci. Pozitivistička varijanta mišljenja koja slijedi legalističke principe anganžira se na ovaj ili onaj način u tvrdoglavom odvajanju dogmatskog i povijesnog, juridičkog od političkog. Umjesto napuštenog prirodnog prava posvećuje se tako prirodi prava. Jurisprudencija podignuta na takovim premisama ne smjera više na dominaciju uma (koju treba učvrstiti), već na um dominacije (koji samo treba dokazati). Pravo je okarakterizirano apsolutnim postuliranjem svoje vlastite zakonitosti, te se njegove norme mogu izvoditi jedino iz drugih normi, a pot-

raga za socijalnim korijenima ili učincima proglašena je za meta-juridičku, ili čak za meta-znanstvenu stvar. Legalitet biva tako **qua definitione** legitimiran, a potčinjavanje dovršeno. Bilo kod Kelsena (**Reine Rechtslehre**, 1960), Harta (**The Concept of Law**, 1961), Rawlsa (**A Theory of Justice**, 1972), ili Dworkina (**Taking Rights Seriously**, 1977), da spomenemo samo četiri neprijeporne veličine: ni traga Hegelu. Pokušati samo i progovoriti o filozofiji prava ne shvaćajući Hegela, bilo je jednom²³ uspoređeno s nekim tko se usuđuje suditi po rimskom pravu, a da uopće nije pročitao i jednu stranicu **Corpus iuris civilis**-a . . .

Prirodnopravna varijanta kasnoburžoaskog mišljenja u svome je temelju jedva različita. Pozitivno pravo koje se može empirijski istražiti suprotstavljeno je uglavnom apriornom, pred-pozitivno postavljenom **ius naturale**, čime se ponovo pada u dualističku strukturu vrijednosti i norme prevladanu još kod Hegela. Postojeći društveni i pravni poredak zadobiva legitimaciju putem svijeta dražesne iluzije. Kroz pozivanje na navodno izvođenje pravnog sadržaja iz njegove božanske ili antropološke biti, trebalo bi se opravdati imanentno samorazumijevanje pravnog sistema koji preovlađuje u bilo koje vrijeme, što znači da se šansa ozbiljenja pozitivnog prava treba nedvosmislenije odrediti i također oplemeniti mogućnost. Budući da, međutim, ne postoji dokaziv pred-pozitivni katalog vrijednosti i znanstveno obavezna veza (prije negoli veza temeljena na klasnim interesima) između sadržaja tog kataloga vrijednosti i pravnih sadržaja koji bi država onda provela, cijela se stvar svodi na eklektiku.

Ambicija da je riječ o svjetonazoru (Weltanschauung), naravno, u potpunosti se napušta jedino kada je učinjen pokušaj da se kroz **ius naturale** i pravni pozitivitet stigne do sinteze prirodnog i pozitivnog prava, analitičke i aksiološke filozofije prava proizvedene antropološkim, topičkim, hermeneutičkim i psihoanalitičkim sredstvima. Budući da spoznaje takove filozofije prava nisu deducirane iz znanstvenih analiza zbiljskog svijeta, već iz pretpostavljenih sistema vrijednosti, one često imaju ambivalentan karakter. Time je pravna filozofija uvedena u sumrak neškodljivosti i nepouzdanosti. I to je čak i najoptimističkija verzija.

Zbog dosadašnjih razloga, koji ne trebaju biti dalje objašnjavani, bilo bi, ako mi dozvolite zaista naivnu opasku, za kasnoburžoaske filozofe prava razumno da primaju oduku iz Hegela. Za poznavaoce njegove filozofije Hegelovo zvono još uvijek zvoni na čelu, čak i ako vjeruju da visi u pozadini.

23

Usp. Fichte, **Sämtliche Werke**, tom 8. Berlin 1845, str. 133; Schelling, **Schriften zur Gesellschaftsphilosophie**, Jena 1926, str. 386; Herder, **Sämtliche Werke** (ured. Suphan), tom 14, Berlin 1909, str. 564. Usp. Klenner, »Herder und das historische Denken in der Rechtswissenschaft«, u: **Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften der DDR**, Nr. 8 G, Berlin 1978, str. 35 itd.

24

G. Lukács, **Der junge Hegel**, Berlin 1954, str. 36.

25

Hegel, **Grundlinien der Philosophie des Rechts**, Berlin 1981, str. 526.

26

K. Popper, **Die offene Gesellschaft**, tom 2, München 1977, str. 274.

27

Usp. s autorom ove rasprave: **Rechtsphilosophie in der Krise**, Berlin 1976. i **Vom Recht der Natur zur Natur des Rechts**, Berlin 1984.

28

J. Kohler, u: **Archiv für Rechts- und Wirtschaftsphilosophie**, tom 3, Berlin 1909/10, str. 182.

Da li je sve u svemu bijedna Hegel-recepcija u suvremenoj buržoaskoj filozofiji prava (time ne mislim na historičare, već na autore pravno-filozofijskih djela) sasvim slučajna? Čak više od njihove proizvodnje s polja pravne filozofije, njihov odziv, kako postojeći tako i propušteni, indicira zahtjeve i interese društvenih klasa. Postavimo, dakle, pitanje još izravnije: je li Hegel uistinu bio u bilo koje vrijeme jedan od svjetsko-povijesnih pojedinaca²⁹, jedan od onih poduzetnika unutar napretka univerzalnog duha, u koje spada, na primjer, Sokrat? Ili, drugim riječima: da li je ikada njegova filozofija bila svjetska filozofija, kao što je to pretpostavio Marx u svome slavnom studentskom pismu svome ocu, možda podvrsta svjetske literature naviještene od Goethea³⁰, te možda usporediva rimskom pravu kao prvom svjetskom pravu?

Nema sumnje da je Hegel utjelovio međunarodno znanje svoga vremena kao rijetko tko. On je, bez sumnje, stajao na ramenima drugih, na čelu intelektualnog progresa. Bio je nesumnjivo svjestan epohalnog karaktera svog vremena, te je za njega velika francuska revolucija po svom sadržaju bila svjetskopovijesna, a teror, koji je neko vrijeme bio nužan i opravdan, nije kompromitirao ni nju ni njene principe³¹. Do te je mjere Hegelova filozofija, uključujući i onu pravnu, bila svjetska filozofija.

Ako se, međutim, uspoređi njen neposredan odjek s onim koji su postigli Grotius ili Locke, da spomenemo samo dva velika (premda ne i najveća) imena iz početne faze prijelaza iz feudalno-kleričkog u buržoasko-racionalno političko mišljenje, Hegel izgleda prije kao provincijska figura. Geografski dokaziv pregled Hegelovog učinka između 1820. i 1844. godine, kada su njegovi pogledi natopili sve sfere znanosti, proželi popularnu literaturu i dnevni tisak, osvojili pruske katedre, te ga učinili eponimičkim herojem najmanje tri drame – to je bilo vrijeme kada se moglo opravdano pretpostaviti da svjetski duh nešto objavi čovječanstvu kada god to želi. On bi to prošaptao u uši Nijemaca, tako da bi ovi to mogli pretvoriti u filozofiju – no to je tek uzak odsječak teritorija koji je ranije bio pod utjecajem Pufendorfa ili Rousseaua.

To ima svoje uzroke na kojima je također utemeljena Hegelova tragedija. Za pripremu vodeće revolucije evropske buržoazije, naime francuske revolucije, Hegelova se Minervina sova zaista prekasno otisnula na svoj let. No, da bi se ne samo primakla ishodu te revolucije, naime buržoaskom društvu s njegovim ustavnim okvirima, već da bi doprla do biti stvari, ta je sova zapravo poletjela prerano. Mora se priznati da je Hegel dijagnosticirao privatne interese kao pokretače buržoaske države, te antagonističku vezu između blagostanja i bijede. Svakako, pokazao je i kugu *laissez-faire* liberalizma. Naravno, predvidio je također i rođenje monopola iz duha slobode trgovine, no sve to sa stajališta herojskih iluzija buržoaskih prosvjetitelja, iz svoje vjere u božju umnost, jer u krajnjoj analizi ni novac niti bajonete nisu oni koji vladaju svijetom: »Duh je kompozitor.«³²

Suprotnost između buržoazije i proletarijata, koja se očitovala ubrzo nakon Hegelove fizičke smrti, također je označila kraj svakom opravdanju buržoaskog zahtjeva da riješi sve probleme čovječanstva. Istovremeno, promijenili su se i uvjeti za recepciju Hegelove filozofije prava, tako da se potencijali njezinog teksta više nisu mogli na odgovarajući način ozbiljiti. Taj veliki čovjek, koji je sredini svoga stoljeća rekao ono što ona zapravo želi, nije više stajao u temelju čovječanstva ili uma, da i ne govorimo o duhu i Bogu. Na taj način Hegelova je filozofija prava ostvarila najvišu fazu

buržoaskog pravnog mišljenja, a veliki je dijalektičar bio svjestan da to znači početak kraja.

To također objašnjava zašto Hegelovoj filozofiji prava nije suđeno da stagnira. Ono što je nasljeđuje ne može naime zauzeti mjesto uzduž puta produženja njezinih spoznaja (što se vidi na primjeru sudbine tri najtalentiranija pravnika među Hegelovim učenicima, naime na sudbini Gansa, Christiansena i Kierulffa): ono se događa na stazi njihove negacije. Čvrsto držanje Hegelovih rezultata značilo bi izdaju njegove metode. Ne moramo se nikako bojati da će ekstaza i entuzijizam biti rezultat njegove pojmovne dijalektike.

To također objašnjava zašto nije **komentar** već **kritika** Hegela postala medij djelatnosti Hegelove filozofije prava. Jedini svjetskopovijesno značajni učenik Hegela raskrstio je s Hegelom u svojoj kritici paragrafa 261-313 **Osnovnih crta filozofije prava** pokojnoga redovnoga profesora filozofije na Berlinskom kraljevskom sveučilištu. Filozofija je počela u proletarijatu pronalaziti svoj materijal, a proletarijat u filozofiji svoje intelektualno oružje. Ljudska emancipacija se pokazala ostvarivom u jedinstvu političkog, ideološkog i ekonomskog oslobođenja.

Na taj način Hegel nije topičan niti kao opovrgnuti nacionalni filozof, niti kao neopovrgnuti svjetski filozof. Njegova pravna filozofija nije postavila niti kriterij za znanstvenu obradu političke današnjice. Opaska Claudia Cesse koja se odnosi na Italiju, naime da se Hegel ondje istražuje isključivo kao element prethistorije marksizma³³, može se bez oklijevanja generalizirati. Iz toga ne smijemo izvući zaključak da je marksistu, koji je prošao kroz Hegela (kao i kroz Feuerbacha), nakon toga Hegelova filozofija prava zanimljiva tek kao olupina ranije znanosti, koja je doživjela brodolom u plimnoj struji. Hegel se ni u kom slučaju ne može arhivirati. Tradicija je produktivna samo kao još uvijek svjesni preduvjet nečije pozicije. Čovjekova pojava kao ljudskog bića nije bila neka negdašnja zgoda naših praotaca, već je zauzela mjesto u svakom od nas.

Lenjinov aforizam važi da se bez Hegela ne može razumjeti Marx.³⁴ Na taj način, Hegelov slučaj nije *res iudicata*. U svakom slučaju, tako su Marx i Engels razumijeli ulogu koju je igrao posljednji veliki njemački metafizičar. I to premda u sačuvanoj Marxovoj

29

Hegel, *Die Vernunft in der Geschichte*, Berlin 1977, str. 99.

30

Usp. Eckermann, *Gespräche mit Goethe* (31. 1. i 15. 7. 1827), Leipzig 1968, str. 205, 236; *Nationalliteratur und Weltliteratur*, Marx/Engels, *Werke*, tom 4, Berlin 1959, str. 466; *Weltliteratur*; tom 21, 301; *Weltrecht*; također i prvi tom str. 10; *Weltphilosophie*.

31

Usp. Hegel, *Vorlesungen über die Philosophie der Weltgeschichte*, Leipzig 1944, str. 931; *Jenaer Realphilosophie*, Berlin 1969, str. 246, 248; Hegel, *Grundlinien der Philosophie des Rechts*,

Frankfurt/M. 1976, str. 52, 400 (*Hegel's Philosophy of Right*, preveo T. M. Knox, London 1973, str. 157, 227). Usp. J. Ritter, *Hegel und die französische Revolution*, Frankfurt/M. 1965.

32

Hegel, *Werke*, tom 2, Frankfurt/M. 1971, str. 561 (der Compositeur ist der Geist).

33

C. Cessa, »Hegel in Italien«, u: *Allgemeine Zeitschrift für Philosophie*, Stuttgart 2-197, str. 21.

34

Lenin, *Werke*, tom 38, Berlin 1964, str. 170.

opasci na marginama Hegelovog³⁵ teksta stoji: »I tko je počinio veću prijevaru do li sam Otac Hegel?«, a što su opisali kao čisti školarčev pokušaj da shvati paralogizme i sumnjive trikove koji Hegelu služe kao poluge njegove konstrukcije.

Pravo na potpuno razumijevanje francuske buržoaske revolucije mogu polagati samo oni koji su shvatili svjetskopovijesnu ulogu ruske proleterke revolucije. Na taj način treba biti rekonstruirano i Hegelovo dokidanje (Aufhebung) u Marxu. To je ujedno i krucijalni eksperiment za produktivno usvajanje njegove filozofije prava.

Preveo s engleskog: Alan Uzelac

Hermann Klenner

Ist Hegels Rechtsphilosophie aktuell?

Nicht vom Erledigten ist die Rede, wenn von Hegels Rechtsphilosophie als von einer vergangenen geschrieben wird: Hegel hat nämlich in die Rechtsphilosophie die grundlegende Erkenntnis eingebracht, die nur bei Strafe des Wissenschaftsverlustes zurücknehmbar ist: Recht und Rechtsdenken befinden sich in einem unaufhörlichen, tendenziell progressiven und jedenfalls widersprüchlichen Entwicklungsprozeß der Gesellschaft, der schließlich erkennbar, von der Vernunft legitimierbar und vom Menschen beherrschbar ist, auch wenn es keine Endgültigkeit intellektueller oder normativer Ergebnisse des menschlichen Denkens und Handelns gibt. Wer Hegel verstanden hat, denkt in der Gegenwart.

35

Tiskano u: **Ex libris Karl Marx und Friedrich Engels**, Berlin 1967, str. 92, Marx/Engels, **Werke**, tom 38, Berlin 1968, str .204 («školarčev rad...»).